

En taterflocks anholdelse i Nyborg 1643

Af *Merete Dahlerup*

Mandagen var fast tingdag i Nyborg, men mandagen d. 23. januar 1643 fik nok et mere broget forløb end de sædvanlige tingdage. Den dag stod nemlig en taterflok på bytinget anklaget for »landstrygeri« og betleri.

Da der har hersket en vis usikkerhed om, hvem eller hvad de taterne var, der omtales i forordningerne fra 1500- og 1600-tallet, kan der være grund til at se nøjere på et tingsvidne fra denne retssag. Det giver nemlig nogle oplysninger om de enkelte medlemmer af en taterflok, som vi ellers ikke tidligere har været i stand til at få gennem andre kilder. At dette tingsvidne overhovedet er bevaret, skyldes udelukkende den omstændighed, at disse taterne medførte et gammelt øg, en plag og et føl, for ifølge forordningerne skulle tateres ejendele konfiskeres. Efter domsafsigelsen bliver dyrene vurderet, og da de senere bliver solgt, føres det indkomne beløb til indtægt i lenets regnskab med tingsvidnet (om afhøring, dom og vurdering) som bilag. Havde de intet ejet, havde vi nok aldrig hørt om dem.

Der er to spørgsmål, der først og fremmest kan stilles til denne kilde. For det første: Var disse taterne zigeunere, således som tidligere forskere har ment? En teori, som nok må betragtes som tvivlsom, men som ikke har kunnet modbevises på grund af mangel på kilder. For det andet: Hvorfor skelnede den tids forordninger så skarpt mellem almindelige løsgængere og taterne? Forholdsreglerne er nemlig betydelig strengere mod de sidstnævnte.

Denne taterflok, der består af 14 personer ialt – mænd, kvinder og børn – bliver dømt efter en forordning om taterne fra 1589, og da såvel retten som de anklagede selv anvender taterbetegnelsen, skulle der således ifølge den tidligere opfattelse være tale om zigeunere. Men tingsvidnet refererer udførligt afhøringen af hver enkelt medlem af flokken, og ud fra de personlige oplysninger, der således fremkommer, er der ikke meget, der tyder på, at der er tale om zigeunere. Det er blandt andet oplysninger vedrørende navne, afstamning, fødested og tidligere opholdssteder. Alligevel er disse mennesker på anden vis nok så interessante. Det drejer sig om en meget blandet flok, som man

dengang ikke magtede at tilpasse det almindelige samfund; og deres levevis kunne man ikke affinde sig med.

Afhøringerne begynder med, at de bliver anmodet om at svare på tre spørgsmål: hvorfra og hvornår de er kommet, og hvordan de har ernæret sig, medens de opholdt sig på Fyn. Men ret hurtigt giver svarene anledning til, at de også forhøres om familieforhold, d.v.s. især ægteskabelige forhold og om kirkegang.

Den første, der bliver afhørt, er en gammel taterkvinde – gruppens ældste, der opgiver sit navn som Karen Hansdatter. Noget kunne tyde på, at hun virkelig er meget gammel, for både hendes datter og andre påstår, at hun slet ikke hedder Karen, men Anne Hansdatter. Hun fortæller, at hun er født i Store Heddinge på Sjælland (andre siger Norge), og at hendes forældre var tatere. På spørgsmålet om, hvorfra og hvornår de er kommet til Fyn, forklarer hun, at de kom fra Sjælland sidste sommer omkring Sct. Hans, og at de lige siden har rejst omkring på Fyn og ernæret sig ved at bytte heste og ved at tigge. Derudover fortæller hun, at hun har været gift, og at hendes mand, der hed Henrik Jørgensen, døde for otte år siden og blev begravet ved et kloster i Skaane, men hvad klosteret hedder, ved hun ikke.

Hendes datter, der hedder Agnete, er den næste, der bliver afhørt. Hun beretter, at hun er født i Norge, og at hendes far hed Peter Hansen. Samtidig oplyser hun, at hendes mor kun havde været gift den ene gang, som hun selv havde omtalt. De var kommet her til Fyn fra Korsør med borgmesterens smække og havde betalt hans skipper 4½ sletdaler for fragt. Om sig selv fortæller hun desuden, at hendes mand hedder Christen Nielsen, at han er født i Haderslev, og at de har to børn sammen. Med sin første mand, der hed Christoffer Rinck, har hun tre børn, men ingen af gangene har hun været lovformeligt viet. Efter at hun er kommet med disse oplysninger, bliver hun spurgt, om hun og resten af følget noget sted har søgt kirke, hvor de kunne høre Guds ord. Hertil svarer hun, at de i julehelligdagene var i kirke i Broby og senere i en kirke ved Fjellebro. Hendes spædbarn, hævder hun, er døbt i en kirke ved Middelfart, men hvad kirken eller præsten hed, ved hun ikke.

Efter Agnete bliver to taterkvinder afhørt. Af den første får vi at vide, at hun hedder Karen og er født i Sverige. Hendes afdøde far hed Christen. Den anden, der hedder Kirstine, fortæller, at hendes forældre var tatere, og at hun blev født i Kolding, da de var på gennemrejse. Lige siden hun var ganske lille, har hun været hos disse tatere.

Dernæst er det mændenes tur. Den første hedder Hans Andersen og er født i Vesterås i Sverige. Han udpeger Agnetes mand, Christen Nielsen, og den gamle kvinde som deres anførere.

Den næste tater hedder Falck og er født i Stettin. Det er ham, der hævder, at den gamle kone er født i Norge og ikke i Store Heddinge, som hun selv påstår. Han fortæller, at han for tre år siden var til alters i Sverige.

To små taterdreng er de næste, der bliver udspurgt. Den ene, der hedder Johan, er født i Lapland, og den anden, der hedder Falentin, i Finland. De udpeger begge Christen Nielsen som deres anfører. Og han bliver så som den sidste kaldt frem.

Om sig selv fortæller Christen Nielsen følgende: Han er født i Haderslev, har været soldat, men fik sønderskudt den ene arm, og har siden ikke kunnet genvinde sin førlighed så vidt, at han var i stand til at tage tjeneste igen. Derfor har han sluttet sig til disse tatere, for at han sammen med dem kunne opretholde livet ved betleri. Agnete har han haft til kone seks eller syv år, uden at de har været gift. Han har været borte fra flokken et års tid, men stødte til dem igen omkring jul.

Efter afhøringerne følger ridefogedens opsummering af anklagerne og kravet om strafudmåling. I tillempet sproglig form lyder den således: »Da disse tatere i en rum tid her på Fyn har ernæret sig ved betleri og ført et letfærdigt og forargeligt liv, Gud den almægtigste til fortørnelse og mange til forargelse, så mener han, at anføreren Christen Nielsen dermed har forbrudt sin hals og liv, og det, de medbringer, skal tilfalde kgl. majestæt, efter vores allernådigste herres og konges åbne mandat og befaling, sub dato Hafniæ den 31. maj 1589, dens videre bemelding« – hvorpå han begærede dom.

Men så opstod der »stor råben og anskrig«, både fra anføreren og alle de andre tatere, små som store. De bad for Guds skyld om, at deres anfører denne gang måtte blive forskånet for dom på livet, eller at de alle med ham måtte miste livet. De tilbyder, at de alle straks rømmer landet, og forpligter sig til aldrig mere at vise sig i landet under deres livs fortabelse. Den smule, de medbringer, ville de gerne miste. Det lyder faktisk, som om det ikke er første gang, de har været under anklage!

Efter »sådan deres store anskrig, flittig begæring og egen strenge forpligt« lader ridefogeden på sin husbands vegne dem slippe, mod at de straks uden ophold forlader landet inden lørdag aften allersenest. Men deres medbragte dyr skal konfiskeres.

Den forordning, der her henvises til, er stort set en gentagelse af tidligere forordninger. Foruden de her citerede punkter om, at anføreren skulle dødsdømmes og ejendelene konfiskeres, indeholdt den også den bestemmelse, at de øvrige tatere skulle udvises af riget fra det nærmeste sted, og hvis de senere vendte tilbage, skulle de henrettes. Det lyder unægtelig uhyre strengt. Men udfaldet af denne retssag er endnu et eksempel på, at samfundsforholdene dengang ikke kan be-

skrives ud fra lovparagraffer alene, for som i mange andre tilfælde var praksis, som i dette tilfælde, en ganske anden. Der er noget, der tyder på, at de også var blevet anholdt i Korsør og udvist, siden overfarten foregik på borgmesterens smække. Det var nemlig forbudt færgemænd at overføre tatere fra én landsdel til en anden. Strengt taget skulle borgmesteren have fragtet dem helt ud af riget, men han valgte åbenbart den nemme løsning at sende dem videre til Fyn samtidig med, at han tilsyneladende fik penge for overfarten.

De nye oplysninger, som dette tingsvidne giver om de enkelte personer i en taterflok, harmonerer ikke særlig godt med den antagelse, at de tatere, der omtales i forordningerne fra den tid, var zigeunere. Hvis man ser på navnene, må man konstatere, at de er helt almindelige. Sprogproblemer kan der heller ikke have været tale om, for skriverens omhyggelige referat af de enkelte personers svar viser tydeligt, at hver person kunne tale for sig selv.

Derimod er der forskellige karakteristiske forhold vedrørende en taterflok som denne, der kan forklare, hvorfor man skelnede mellem almindelige løsgængere og tatere.

Først og fremmest adskiller de sig fra de mere lokale løsgængere, ved at deres vandringer foregik over et meget større område på tværs af landegrænser. De steder, hvor de er født eller tidligere har opholdt sig, ligger allesammen – bortset fra Stettin – inden for et område, der omfatter Sverige, Norge, Lapland, Finland, Danmark og Hertugdømmerne. Det er ikke muligt at kortlægge deres rejserute, men man får dog et indtryk af, hvor de har befundet sig den sidste halve snes år. De to små drenge er født i Lapland og Finland; Anne Hansdatters mand er død for otte år siden og begravet ved et kloster i Skaane, og Falck har været til alters for tre år siden i Sverige.

Et andet karakteristisk forhold er sammensætningen af gruppen. Nogle opgiver, at deres forældre var tatere, Agnete er f.eks. tredje generation af tatere, og for disse mennesker kunne det se ud til, at der var tale om en livsform. Andre udtaler sig ikke på dette punkt og er antagelig enten »fødte« medlemmer eller tilfældigt tilløbne. Kun en enkelt, Christen Nielsen, siger direkte, at han har sluttet sig til flokken. Han begrundet det med, at han som lemlæstet og afskediget soldat ikke har andre muligheder for at tjene til livets ophold.

Hans situation er ikke usædvanlig for denne periode af historien med de mange krige og et samfund, der endnu ikke havde fundet ud af, hvad man stillede op med lemlæstede eller afskedigede soldater. Adskillige gange hører man om løsgængere, der f.eks. hævder, at de er bøsseskytter, landsknægte og bådsmand, som er aftakket af tjenesten, eller at de er »krigsfolk«, der søger en herre.

Omstrejferne var virkelig et af tidens store problemer, som man længe havde arbejdet for at komme til livs. Således skulle arbejdsføre løsgængere sendes til Bremerholm eller lejlighedsvis bruges ved fæstningsarbejder, og omstrejfende uarbejdsdygtige tiggere skulle sendes tilbage til deres fødesogn, hvor de kun måtte tigge efter at have fået udstedt et særligt tiggertegn. Taterne derimod blev betragtet som et fremmedelement, der ikke kunne indpasses under disse kategorier.

Men selv om lovgivningen skelnede mellem taterne og almindelige løsgængere, var det antagelig ikke alle, der fandt det lige nemt at holde disse grupper ude fra hinanden. Det er sandsynligvis det, der var tilfældet i forbindelse med en herredagsdom fra 1630, der kunne se ud til at være en parallel til denne sag fra Nyborg. Den drejer sig om, at nogle bønder i Skaane var blevet anklaget for at have huset og kørt for nogle taterne. De påstår, at de ikke vidste, at det drejede sig om taterne, og disse folk havde tilmed sagt, at de havde fripas (fri befording), fordi deres mænd havde tjent i krigen. Også landsdommeren, der havde underkendt den oprindelige birkeretsdom, hævder, at det ikke var bevist for ham, at det var taterne, der drejede sig om. Men dommen går dem imod. Havde det i dette tilfælde drejet sig om så fremmedartede folk som zigeunere, havde de nok ikke været i tvivl og næppe været at undskylde sig med, at de ikke vidste, hvem de havde med at gøre.

Hos Ostensen Weile kan man også spore en vis forsigtighed eller usikkerhed, når han skal forklare, hvad der forstås ved taterne. I sit *Glossarium Juridicum* fra 1652 omtaler han dem som »et særdeles slags folk, en del sorte og en del hvide«. Men selv om betegnelsen tater kunne virke forvirrende også for den tids mennesker, var rettens udøvere i de to nævnte retssager ikke i tvivl.

Når der allerede i samtiden kunne opstå tvivl om, hvad begrebet tater dækkede over, er det forståeligt, at en senere tid misforstod denne betegnelse. Det kunne se ud til, at det først er i begyndelsen af 1800-tallet, at myten om zigeunere og deres efterkommere i Danmark er opstået. På det tidspunkt mente man, at de jyske kjæltringer og natmandsfolk var efterkommere af tidligere tiders zigeunere. Denne teori afviste allerede Dyrland, ligesom H. P. Hansen senere gjorde det. Men begge var overbevist om, at de taterne, der nævnes i 1500- og 1600-tallets forordninger, var zigeunere.

Der er ikke tvivl om, at det er selve ordet tater, som har været anvendt synonymt med zigeuner, der er årsag til mytedannelsen. Valget af denne betegnelse kan forklares ud fra det tidspunkt, hvor det kommer ind i lovgivningen.

Da man i 1536 for første gang udstedte en forordning om taterne, har

truslen om zigeuneres indtrængen i landet uden tvivl givet anledning til bekymring. På dette tidspunkt havde de bredt sig til store dele af Europa, blandt andet til Nordtyskland, hvorfra man har hentet betegnelsen tater for zigeuner. Om der på dette tidspunkt kan have været zigeunere inden for landets grænser, er nok tvivlsomt, da man ingen vidnesbyrd har bevaret om det. Derimod synes der at have været enkelte episoder i Hertugdømmerne.

Senere har man antagelig holdt fast ved denne betegnelse, fordi man havde fundet en for retssystemet brugelig betegnelse for disse fremmede løsgængere, der klart adskilte sig fra de hjemlige.

Landets egne løsgængere eller landstrygere, der også omtales som omløbende dagdrivere eller tjenesteløse folk, var som regel enkeltpersoner, der strejfede om inden for et mere begrænset område. Som nævnt, skelnede man her principielt mellem de uarbejdsdygtige og dem, der var i stand til at arbejde. De uarbejdsdygtige kunne sendes tilbage til deres hjemsgn og dér få tildelt et tiggertegn, der gav dem tilladelse til at tigge inden for sognet. De arbejdsdygtige løsgængere, der blev pågrebet, skulle, hvis de ikke kunne bevise, at de havde forsøgt at få arbejde, bringes for en domstol, der kunne dømme dem til arbejde på Bremerholm eller lejlighedsvis til fæstningsarbejde.

Taterne derimod faldt ikke ind under disse regler. Flokke af denne art, der rejste rundt uden hensyn til landegrænser, og hvis levevis stødte an mod samfundets normer, udgjorde et fremmedelement. Nogle var børn af tater, og hvad enten de foretrak denne livsform eller ej, så havde de intet andet valg. Andre havde måske sluttet sig til dem, fordi de ikke fandt anden udvej. Disse tater havde intet land eller hjemsgn, som de kunne sendes tilbage til, de egnede sig næppe til tvangsarbejde, og ikke mindst betragtedes de som fremmede, som landet ikke havde noget ansvar for.

At der er bevaret så få kilder, der beskriver tater, kan skyldes, at ikke alle var så ihærdige som øvrigheden i Nyborg. Ofte har man vel nøjedes med at sende dem videre, således som borgmesteren i Korsør tilsyneladende gjorde, og iøvrigt kun skredet ind, hvis der blev klaget over dem, eller de var til gene. Da Fyns biskop Jacob Madsen i 1595 visiterede Stubberup kirke på Hindsholm, noterer han blot: Mange tater i sognet, nogle i kirken samme dag.

Kilder:

Bilag til Nyborg lens regnsk. 1642–43, Rigsarkivet.

F. Dyrhund: Tater og Natmandsfolk i Danmark, 1872 (bilag: herredagsdom 1630).

H. P. Hansen: Natmændsfolk og Kjæltringer, I, 1921.